

Tähelepanekuid uusimast eesti lastekirjandusest

Ettekanne Põhja- ja Baltimaade kirjandusfoorumil „Kas laps loeb?“ 3. aprillil 2014, Tallinnas Eesti Rahvusraamatukogus

Jaanika Palm, Eesti Lastekirjanduse Keskus

Alates 2010. aastast kuni tänaseni on ilmunud aastas keskmiselt 600 eestikeelset lasteraamatut. See on suurem arv kui kunagi varem meie ajaloos. Suurema osa eestikeelse lastekirjanduse kogumahust moodustavad tõlked, neid on umbkaudu 60 %. On märgata, et kirjastajad ja tõlkijad tunnetavad üha paremini, kus algupäraste lasteraamatute autorid hätta jäävad (millised eagrupid on katmata, millised teemad käsitlemata jne) ning asuvad kiiresti tühikut täitma. Nii asuti 1990. aastate keskel, mil meie noortekirjanduses valitses kriis, usinalt tõlkima raamatuid noortele. Viimasel kolmel aastal on eesti lastekirjanikud jätnud unarusse kümne- kuni neljateistaastased lapsed, aga tõlgetest moodustavad tummisema just sellele vanusegrupile mõeldud raamatud.

Ilukirjanduse algupärasteist märkimisväärne osa on **kordustrükkid**. Veel näiteks viis aastat tagasi anti kordustrükkidena välja peamiselt nõukogude perioodil ilmunud lastekirjanduse klassikasse kuuluvaid ning kooli soovituslikku kirjandust. Viimastel aastatel on aga üha rohkem hakatud kordustrükkidena välja andma teoseid, mille esmailumine jääb juba uude sajandisse (nt Kristiina Kassi ja Ilmar Tomuski looming).

Populaarne oli ja on ka erinevate **kogumike** koostamine ja väljaandmine. Need kogumikud võivad olla teemapõhised (nt „Eesti unejuttude ja -salmide kuldraamat“, 2012), žanripõhised („Eesti muistendite kuldraamat“, 2010) või ajastupõhised („Laste rööm“ I ja II, 2011 ja 2013). Palju on just viimastel aastatel ilmunud luuletajate koond- ja valikkogusid (nt Leelo Tungal „Südasuvi“ 2012, Ellen Niit „Taevavõti“ 2012, „Mänguvesi“, 2013 jpt)

Neist 600 eestikeelsest lasteraamatust ligi 90 on algupärased esmatrükkid. (2011 oli esmatrükkude 74, sh luulet 12 ja proosat 62, 2012. aastal 75, sh luulet 10 ja proosat 65 ning 2013. aastal oli esmatrükkude 94, millest luulet 11 ja proosat 83.)

Lastekirjandus muutub Eestis üha populaarsemaks. Tundub, et jätkuvalt on uhke ja prestiižne olla lastekirjanik. Kogenud (Aino Pervik, Heljo Mänd, Olivia Saar, Jaan Rannap jt) ja noorte (Piret Raud, Andrus Kivirähk, Kristiina Kass) kirjanike, samuti sooline tasakaal on paigas. Torkab silma, et lasteluuletajate seas on hetkel rohkem mehi, proosakirjutajate seas aga naisi. Seda, et lastekirjandus on populaarne, on näha ka lastekirjanduses debüteerijate arvust ja selle jätkuvast stabiilsusest. Näiteks 2013. aastal sai lastekirjanduses käe valgeks 25 inimest. 2011. aastal debüteerisid näiteks nooruke Airika Harrik (s 1996) ja Linda-Mari Väli, 2012. aastal Riina Pauklin ja Juhan Voolaid, 2013. aasta debütantidest avaldasid enim muljet Anti Saar, Kristel Leesmend, Helen Käit ja Elo-Maria Roots. Loodame, et lastekirjandus ei jää neile vaid väikeseks kõrvalepõikeks ja saame neilt peagi uusi teoseid lugeda.

Järjest suurema osa esmatrükkide kogumahust moodustab amatöör- ehk harrastuskirjandus. Palju on nt vanaemade jutukogusid, lasteaiaõpetajate kogemusraamatuid jmt. Iga aastaga jõuab lugejateni üha enam ilma kirjastuste asjatundlike nõuannete ja kriitilise toimetamiseta raamatuid. Nii mõnelgi sellisel puhul on abistanud portaal Hooandja, mis kogub projektidele raha eraisikutelt annetusi paludes. Teos võib olla valminud ka kooli lõpuprojektina, kuid enamasti on raamatud välja antud iseenda soovist, tarkusest ja oma vahenditega. Amatöörkirjanduse üha suurenev hulk näitab paljude inimeste ambitsiooni enda lastekirjanikuna teostada.

Pildil on lastekirjanduses alati olnud suur roll, kuid alates eesti taasiseseisvumisest on **pildilise ja kujundusliku osakaal** järkjärgult ja pidevalt suurenenud. Nähtus on eriti märgatav viimastel aastatel. See on ka loomulik, kuna kogu maailm liigub pildilisuse poole, samuti on aasta-aastalt paranenud meie trükitehnilised võimalused, mis aitavad kunstnikel ja kirjanikel oma ideid rohkem ja paremal kunstilisel tasemel realiseerida. Lugejadki ei otsi enam lihtsalt teksti, vaid pildi- ja sõnakeele harmoonilist tervikut. Viimasel kolmel aastal on selles suunas edasimineku olnud märgatav.

Torkab silma, et kui pildi ja kujunduse osakaal suureneb aasta-aastalt, siis teosed on üha õhemad ja tähelepanekohaste teoste arv väiksem. Osaliselt on see tingitud sellest, et meie lastekirjanike kauaaegselt lemmikadressaadilt, juba korralikult lugeda oskavatelt algkoolilapselt, on huvi nihkunud lasteaialapsele ja **mudilasele**. Kuid tundub ka, et hetkel pole meie kirjanduses üldse suuremate tekstide aeg, sest pikemaid mõtteleid leiab meie värsketest lastekirjandusest harva. Mudilasraamatute arvu kasv on kindlasti tingitud ka kõrgetasemelisest võistlusest „Põlvpeikuraamat“, mida korraldatakse iga paari aasta tagant. Konkursile laekub alati rohkelt käsikirju, neist avaldatakse rohkem, kui ainult esikolmiku teosed.

Millised need mudilasraamatud siis on?

Mudilaskirjanduse varasemate aastate realistlikkus ja õpetlikkus on suures osas asendunud assotsiatiivsuse, lahtiste lõppude, postmodernistliku suhtelisuse, õõnestava lähenemise jmt-ga. Indrek Koffi raamatud on ses osas ilmekad. Tema debüütteos „Meie suur puu“ (2012, Päike ja Pilv) jutustab erinevaid aegu ja kohti segades haaravalt puu tähtsusest ühe perekonna elus. Raamatus „Kui ma oleksin vanaisa“ (2013, Päike ja Pilv) on aga lapselik fantaasia segunenud südamlikkuse ja tundeüllaste mälestustega oma vanaisast. Ühelt poolt on see küll justkui väikese poisi unistus, kuid teisalt on see ilmselgelt autori ülemlaul oma laste või iseenda vanaisale. Indrek Koff tunneb lapsi ja nende vanemaid, kellele ta kirjutab. Ta usaldab laste kirjanduslikku vastuvõtuvõimet. Kirjanik ei leia, et lastekirjandusse sobib vaid lineaarne jutustamislaad, vastupidi – ta arvab, et teksti assotsiatiivne ja tunnetel põhinev esitus suudab kõita nii lapsi kui ka neile teksti ette lugevat vanemat.

Postmodernistlikult läheneb mudilaskirjandusele ka Andrus Kivirähk. Tema „Konna musi“ (2013, Varrak) pajatab lennukiga kingitusejahilt naasva jõuluvana kotist metsa kukkunud muinasjuturaamatutest ja nende tekitatud segadusest. Muinasjuttudest tuttavaid motive ümber pöörates on saanud kirjanik värskelt ja köitvalt humoorika loo, mis näikse ütlevat, et kõike, mis raamatutes kirjas, ei pea mitte sulatõena teadmiseks võtma, veel hullem – nende järgi käituma.

Vahepeal aimeraamatuid kirjutanud Kätlin Vainola on viimastel aastatel avaldanud mudilasraamatuid. Raamatus „Lift“ (2013, Pegasus) koondab autor tegevuse lifti ja korrasmaja ning selle eriliste elanike ümber. Filosoofiline „Kus on armastus?“ (2014, Päike ja Pilv) selgitab väikelastele arusaadavate situatsioonide kaudu armastuse olemust.

Aino Pervik on viimastel aastatel samuti kirjutanud peamiselt mudilastele. „Rändav kassiemme“ (2012, Tammerraamat) räägib, mis juhtub rändava kassiemmaga, kes saab pojad. Nii nagu Aino Pervik, oskavad vaid vähesed suuri, kohati lausa lahendamatu ühiskondlikke probleeme nii väikestele lastele pehmelt ja soojalt käsitleda. Piret Raua pildiraamatus „Roosi tahab lennata“ (2013, Mustvalge Kirjastus) arutletakse samuti väikelastele sobivas vormis keerukate teemade üle. Autor käsitleb põlvnemist, esivanemate pärandust, aga ka iseendaks saamist ja unistuste täitumist. Piret Raua napis tekstis on suurt paatost, kõrgeid ideid. See innustab kõrguste poole püüdma ja uusi tippe vallutama.

Algklassilastele vanuses 7-10 armastasid meie kirjanikud kolmel viimasel aastal eriti kirjutada lühikesi fantaasialugusid ja koostada neist kogumikke, mis on kas läbiv teemaga või ilma selleta.

Piret Raud rõõmustab kogumikus „Natuke napakad lood“ (2012, Tänapäev) absurdi- ja fantaasiasõpru nende vanusest hoolimata. Raamat esindab lastele omast animistlikku maailmapilti: kõik elab, hingab ja tunneb. Tegemist ei ole aga lihtsa personifikatsiooniga, vaid kirjanik kasutab rohkelt hüperbooli, pahupidistust ja teisi võtteid üllatavate tegelaste ja sündmuste loomiseks. Nii on sündinud? lõbusad jutud meid kõiki ümbritsevatest esemetest, loomadest toiduainetest, inimestest. Sama autori „Teistmoodi printsessilood“ (2013, Tänapäev) murravad välja traditsioonilisest printsessikäsitlusest. P. Raud näikse oma raamatuga rõhutavat, et iga väike tüdruk võib olla printsess omamoodi, mitte ennast stereotüüpelt ja kindlalt juba eelnevalt kujunenud vormi mahutades. Mõlemad raamatud on jõudnud rahvusvahelisele areenile - need on tõlgitud prantsuse keelde ja kogunud seal kiitvaid arvustusi.

Värvikat ja mitmekesisist lugemist pakub Kristiina Kassi „Õpetaja Kusti kummitab“ (2012, Tänapäev). Enamasti on juttude peategelasteks fantaasiaolendid, nagu hambahaldjad, hiiglased, nõiad ja päkapikud, kuid esineb ka realistlikke tegelasi, kes ebatavalistesse olukordadesse satuvad. Mõni lugu on hindreylilikult õpetlik ja lausa äärmuseni pahupidistatud. Kristiina Kassi jutt voolab takistusteta ja lobedalt. Tema fantaasia on elav ja vaimukas, seda on tore ja pingevaba jälgida.

Markus Saksatamm on eesti lastekirjanduses alles suhteliselt uus nimi (debüüt 2008. aastal), aga ta tunnetab hästi oma adressaati, kärsitut ja kohest efekti nõudvat algklassilast, ning rakendab oma andeid, et talle võimalikult palju mürglit ja meelelahutust pakkuda. Jutukogud „Tont ja mannepuder“ (2011, „Tänapäev“), „Tädi hakkab tuuleloheks“ (2012, Tänapäev) ning „Kass ja kinopilet“ (2013, Tänapäev) on omanäolised ja huvitavad raamatud, mida on vahva nii ette lugeda kui ka kuulata. M. Saksatamme lapselikult animistlik maailmanägemine ja uperpallitav fantaasia on esitatud napis kirjeldavas vormis, millesse pikitakse ohtralt dialooge, et rahutut lugejat köita.

Aino Pervik kasutab kogumikus „Kirjatähtede keerukas elu“ (2012, Tänapäev) küll üsna levinud tähestikulugude või -luuletuste mudelit, kuid kuna ta ei püüa kramplikult iga tähe kohta teksti toota, on tema lood punnitamata ja loomulikud, kantud süžees, mitte formaalsest kirjatähdest. Seepärast on igal lool ka laiem, kirjatähtede keerukast maailmast kaasaja Eestile üle kantav ja siinset elu mõtestav tähendus. Nii käsitleb kirjanik televiisori ja raamatute vahelisi suhteid, esialgu tühisena tunduvat narrimist, toitumise küsimusi. Aino Pervik avardab laste maailma alates sellest, kuidas piima saadakse, kuni filosoofilise maailmapuu ja diplodookusteni.

Ka Kristiina Kass käsitleb fantaasiavõtmes raskeid ühiskondlikke probleeme. „Nõianeiu Nöbinina“ (2010, Tänapäev) teeb köitvaks ja eriliseks just seotus kaasaja Eesti eluga. Nimelt satub Nöbinina elama perekond Puraviku suvilasse ja asub kohalikku külaelu nõiavitsa väel parandama. Loomulikult toob see kaasa naljakaid sekeldusi. Kirjaniku humoristlikkus ja värskus, oskus maailma asjadele uudsest, vaimukast küljest läheneda, teeb teose nauditavaks ka täiskasvanuile.

Aino Perviku „Klabautermanni mure“ (2012, Tänapäev) on samuti küll fantaasiajutt, kuid teose olustik ja probleemid on realistlikud. Ei kujuta ette ühtegi teist meie lastekirjanikku, kellel tuleks pähe lastele inimkaubandusest rääkida ja teha seda neile arusaadavalt, kuid mitte lihtsustades.

Viimase kolme aasta üks köitvamaid meie ühiskonna raskeid probleeme käsitlevaid realistlikke lasteteoseid on Kadri Hinrikuse „Et head haldjad sind hoiaksid“ (2012, Tammerraamat). Raamatu peategelasteks on 8-aastased kaksikud Uku ja Tuule, kes on oma lühikese elu jooksul pidanud juba palju üle elama. Laste ema on paar aastat tagasi surnud, nad elavad koos isaga. Kuigi toimunu on traagiline ja raske, on lapsed sündmusega toimetulekuks leidnud oma viisi. Nimelt arvavad nad, et nende ema elab edasi haldjana, kes nende üle valvab ja nende eest hoolitseb. Paraku pole aga isa nii hästi kohanenud. Armastatud naise surmast tingitud depressioon ja üksikvanema suurenenud töökoormus muudavad ta kangesti väsinuks, kohati lausa apaatseks. Seepärast peavadki lapsed elus juhirolli haarama.

Üha enam katsetatakse ka realistlikus lastekirjanduses piire, millest ja kuidas lastele rääkida. Anti Saare esikteoses „Kuidas meil asjad käivad“ (2013, Tänapäev) on küll traditsiooniliselt keskendunud lasteaias käivale lapsele Vasselile ja tema perele, kuid kõik ülejäänud on värske ja traditsioonilisest, tavalisest erinev. Anti Saare teos hoiab vallatult harali, ergutab fantaasiat ja tekitab allusioone. Sõnastus meenutab vahetut mõtlemist ning on lapselähedane ja lihtne, sagedased pöördumised lugeja poole ja lapse mõttemaailma hea tunnetamine haaravad kaasa. Raamat kombib köitvalt lastekirjanduse piire: nii mõnegi konservatiivsema täiskasvanu võib panna õhku ahmima peatükk, kus Vassel annab aru, kuidas neil tülitsetakse. Ehk tundub lasteraamatu kohta liiga julm ka lugu seatapust. Kuid piiride küsitavuse tõstatamine on aeg-ajalt igati vajalik.

Humoorikamat, kuid mitte läägeltsid idüllilist vaadet elule pakub ka Reeli Reinausi „Aguliurka lapsed“ (2012, Tänapäev). Tegemist tubli ja asjaliku lugemisega poistekamba tegutsemisest äärelinnas. Tegelaskujud on õnnestunult elavad ja realistlikud, nad mõtlevad ja käituvad nagu päris poisid.

Krimilugude sarju, mis pakuvad lastele põneva lugemise kõrval ka rohkelt väärtuslikke kogemusi, õpetavad tähelepanelikud olema ja loogilisi järeldusi tegema, ei kipu meie kirjanikud just ülearu palju kirjutama. Mika Keräneni sari „Eesti laste krimka“, mis pajatab Tartu Supilinnas tegutseva salaseltsi Ramps tegemistest, sai alguse 2008. aastal ja jätkub tänaseni. Selle viimased osad „Salapärane lillenäppaja“ (2011, Keropää) ja „Professor Must“ (2013, Keropää) käsitlevad töötuse ning tööstusspionaaži keerukaid teemasid. Ilmar Tomuski Kribu ja Krabu sarjast on senini ilmunud neli osa: „Kolmanda A kriminalistid“ (2012), „Kriminaalsed viineripirukad“ (2013), „Kriminaalne koolipapa“ (2013) ning „Kriminaalne suvevaheaeg“ (2014, kõik Tammerraamat). Sari paistab silma toredate tegelaste, sooja huumori ja ootamatute süžeevõõre poolest. Igati korrektne, kuid siiski ilmeka väljendusviis, mis on juba varasematest teostest tuttav, ei ole ka siin kirjanikku maha jätnud. Kuigi krimisarjade uued osad ei too endaga kaasa uut kvaliteeti, ennekuulmatuid teemasid ega karakterid, on laste armastus ja austus ning raamatute menüüs igale osale juba eos kindlustatud.

Põhikooliõpilased vanuses 10-13 pole kunagi raamatute üleküllust tunda saanud. Näib, et kirjanikud ei kipugi interneti, televisiooni ja muu meelelahutusega konkureerima. Ketlin Priilinn on üks väheseid, kes seda vanusegruppi silmas peab. Raamatus „Evelini lood“ (2011, Tänapäev) uurib kirjanik paljusid tänapäeva elu olulisi probleeme, nagu töötust, vaesust, koolikiusamist jne. Kajastatakse ka kogukonda sobitumise, varastamise, anoreksia, tähelepanupuuduse jt küsimusi. Kuigi üleskerkivaid teemasid on ohtralt, on kirjanikul igale probleemile ka lahendus olemas. Varem meediaski oma nõrkust õnnelike lõppude vastu tunnistanud autor ei saa ka seekord teisiti. Kuigi kõik otsad sõlmitakse korralikult ja põhjalikult, ei pruugi raamatu lõpp lastele, kes veel hiljuti muinasjutte armastasid, kunstlik tunduda. Ketlin Priilinna jutustuse „Igavesti sõbrad“ (2012, Tänapäev) peategelasteks on internetifoorumis tutvunud tüdrukud, kes üksteise toel õpivad eluraskustega toime tulema. Teoste suurimaks väärtuseks on vanusegrupi hea tundmine ja tegelaste siseilma kujutamise kaasaegsus ja realistlikkus. K. Priilinna stiil on lobe, kergelt ja kiiresti kulgev. Lisaks köitvale lugemisele pakub teos lastele ka samastumisvõimalusi ja erinevate ettetulevate probleemide lahendusviise.

Noorteraamatutest enamus jõuab meieni tänu noorteromaanivõistlusele, kuid köitvaid teoseid ilmub väljaspool sedagi. Noortekirjanduse areaal laieneb üha. Veel mõni aasta tagasi ülekaalu omanud üheülbalised sarnaseid probleeme ja olusid kirjeldavad realistlikud noortejutustused ei rahulda enam lugejat. Märkatavalt on tõusnud fantaasiakirjanduse osakaal, kuid kuigi noortekirjanduse fantaasiasuunal kirjutatakse aasta-aastalt üha rohkem (Kiiri Saar, Heidi Raba, Airika Harrik jt), jäävad raamatud realistlikele teostele nii autorite kirjutamisoskusest kui sündmustiku ning tegelaskujude poolest alla.

Realistlike noorteraamatute seas on üha märgatavam mujal maailmas jõulisemalt esindatud olnud nn nišistumine. Noorte homogeense massina käsitlemisse on löödud esimesed mõrad. Ketlin Priilinn „Armastusega fännidelt“ (2012, Tänapäev) tõstatab fännamise teema, mis on tänapäeva noortele oluline, kuid selle avamises ja lahendamises esineb konarusi. Marian Suitso põimib „Hobusehulludes“ (2013, Tänapäev) identiteediotsingutega tüdruku armastuse looduse ja loomade, eriti hobuste ja ratsutamise vastu. Linda-Mari Väli ideeromaan „Eikeegi eikunagi eikusagil“ (2012, Värske Rõhk) paistab silma kirjandusliku vormi poolest, kuid vormist olulisem on see, millest kirjutatakse. Teose peategelasteks on neli noort, kes tarbimisühiskonnast ja edukultusest tüdinenuna otsustavad põgeneda oma nn väikekodanlikest kodudest ja rajada mahajäetud majasse kommuuni. Noore inimesena oskab L.-M. Väli tundlikult ja usutavalt edasi anda noorte maailmavalu ja kohati utopistlikuna tunduvat idealismi. Hugo Vaheri „Skvotterid“ (2013, Tänapäev) on majahõivamise lugu. Kaja Sepa raamatus „Hetk enne homset“ (2013, Tänapäev) süüvitakse nüüdisühiskonna ja meedia suhetesse. Filosoofilisemat lähenemist rakendab Elo-Maria Rootsi mahukas „Vaimude jaam“ (2013, Tänapäev). Kasvatusteadusi õppinud autor põimib oskuslikult noore neiu eneseleidmise ja kasvamise loo kasvatusteooriate plusside ja miinustega. Mare Sabolotny vaeb romaanis „Peaaegu inimene“ (2012, Tänapäev) tänapäeva noorte muutuvat identiteeti. Ühiskond, kool ja vanemad nõuavad noortelt üha rohkem, kuid üksi hakkama saamiseks ei olda veel valmis.

Kokkuvõttes võib öelda, et eesti autorite looming lastele on köitvalt mitmekesine ja kirev ning rohkem kui mõned puudused, nagu katmata teemad (nt kool, loomad) ja tähelepanuta jäävad eagrupid (eriti lapsed vanuses 10-14), paneb muretsema raamatute kehv jõudmine lasteni. Vaatamata mitmekesistele, värvikatele ja kaunitele lasteraamatutele ei pööra vanemad raamatulugemisele sageli piisavalt tähelepanu. Muud meediumid (teler, arvuti, nutitelefon) on lastevanematele mugavamad kui lugemine ja loetu üle arutamine.